

Egyed Péter

Kisebbségi-kulturális jogok a demokratikus deficitben

A demokratikus deficitnek (deficiteknek) van egy közkeletű értelmezése (Maastricht, 1991), amely az európai döntéseknek az európai választókhoz való közelítését és ismertségét jelenti. Van azonban egy történelmi értelmezése is, amelyik a társadalomban létező vagy keletkező érdekek demokratikus képviselését vagy helyesebben annak lehetetlenségét jelenti, hogy ezeket az érdekeket képviseljék, hogy érdekek artikulálódhassanak a demokratikus struktúrákban. Kérdésünk tehát az, hogy vannak ilyen legitim érdekek amelyek akár történelmi dimenzióban sem tudnak képviselőhöz jutni? Azaz, hogy a demokratikus politikai társadalom elvileg hordozza az érdekek teljessége nem képviselésének strukturális lehetőségét? A válasz igenlő, hiszen, ne feledjük, a demokrácia legfejlettebb formájában is a többség uralmaként határozza meg magát, ennek megfelelően működik a demokratikus hatalom struktúrája. Mindig lesz tehát egy kisebbség, azaz keletkezik egy kisebbség, amely nem juthat érdekképviselőhöz a demokratikus berendezkedésben legitim módon. (Természetesen, feltételezzük, hogy nincsenek a demokratikus berendezkedéssel ellentétes érdekek.) Nos éppen az a deficitnek egy régebbi értelme, amelyre már John Stuart Mill és Alexis Tocqueville is figyelmeztettek, nyomukban pedig a jeles olasz jogfilozófus, Norberto Bobbio. Ebben a helyzetben vannak mindig a csoportok – és csoportok mindig keletkeznek a modern és posztmodern társadalomban, amennyiben sajátos érdekeik artikulációjára képesek. A demokratikus társadalmakban persze megvannak az érdekek közvetlen képviselési formái, és pedig a pártok, amelyek a választási ciklusok között a törvényalkotásba viszik be ezeket, amelyek persze nemcsak a köz egészének hoznak törvényeket, jogszabályokat, hanem törvényecskéket is – hogy ezzel még inkább kifejezzék partikularizmusukat, a közvetlen pártérdekeket.

A posztmodern korszak fejleménye volt az a jelenség is, melynek értelmében egyre több csoport definiálja magát a társadalomban és kér érdekképviselést az emberi jogok alapján. Az alkotmányjogok azonban arra is figyelmeztetnek, hogy csoportként, közösségként önmagukat definiáló entitások képviselik ugyan a pluralizmust, a pluralitás elvét a társadalomban, de ennek vannak elvi és gyakorlati határai. Az elvi határok abból fakadnak, hogy az emberi jogok ama történelmi formájukban kis számú tényezőhöz (tulajdon, szabadság) kapcsolják a megjeleníthető érdekeket. Az érdekképviselésben kifejezésre jutó gyakorlati korlátozó elv pedig magából az állami költségvetésből fakad, amelynek alanyai az egyes adózó polgárok, s amely a korlátozás racionális elvét képviseli.

Emellett – amint Adam Przeworsky is figyelmeztet erre demokrácia és piac összefüggéseiről szóló munkáiban – a piac végső soron mindig megjeleníti az egyént gazdasági aktorként, megjeleníti esetleg elfedett elemi érdekeit, megmutatván neki, hogy ez a kvalitása fontosabb mint az, hogy egy közösség tagja.

De ez a helyzet a törvényeknek egy alapvető típusával, éppenséggel az állampolgárt, annak jogait és kötelességeit megnyilvánító ún. sarkalatos törvények esetében, amelyek elemi fokon, alapvető szinten kéri le az állampolgári akarat megfogalmazását, kifejezését és megnyilvánítását.

Soha nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ugyan általában véve beszélünk demokráciáról, azonban ez is mindig történelmi feltételek között létezik, nemzeti keretek között. Ebben az összefüggésben a poszt-szocialista országok sajátos helyzetet képviselnek. Itt nemcsak a demokratikus hagyományok evidens hiányára gondolok, amelyet oly efemer módon próbált meg képviselni az „ún. szocialista demokrácia”, hanem arra is, hogy mennyire lemaradtak ezek a társadalmak a civil szervezetek létrehozásában és fenntartásában, amelyek – távol gazdaságtól és politikától – alapvetően a demokratikus jogalanynak, mint a jogrend fenntartójának és hasznélvezőjének az érdekeit artikulálják és szervezik. A civil szervezetek, szerveződések és csoportosulások azért oly fontosak, mert a választási ciklusok között ők lehetnek a közvetlen demokrácia fenntartói, az attitűdök, magatartások, a demokratikus ethosz kimunkálói. Ugyanakkor meg is mutatják az állampolgárok számára, hogy miben egyenlők és miben nem egyenlők újabbban. (Ezzel kapcsolatban el kell mondanom, hogy a romániai tapasztalat – ahol is valamilyen „eredeti demokráciát” akarnak bevezetni – azt mutatja, hogy a civil szerveződések nagy része megbukott az anyagi feltételek megteremtésének és felhasználásának Szküllá- és Kharübdiszén. Ez alól csak a közvetlenül emberjogi irányultságú szervezetek voltak a kivétel.)

A már idézett Norberto Bobbio figyelmeztetett arra, hogy a mai európai demokráciák az emberi jogok alapján létrejött európai liberalizmus örökösei, ami azt jelenti, hogy az állampolgári (egyéni) jogok alapján szerveződnek és ellenállnak a közjogi-csoportjogok alapján való szerveződésnek. Azaz – amint olyan szerzők mint pl. Ernst Nolte figyelmeztetnek, ha az európai demokráciák a multikulturális irányt választják, a csoportjogok, a kollektívumok érdekei irányába mozdulnak el. Erről persze ő azt tartja, hogy az európai demokráciák végét is jelenti. Mégis azt kell mondanunk, hogy amennyiben a 2006-os a nemzetekkel kapcsolatos Európa Parlamenti Közgyűlési *Ajánlás a kisebbségek kultúrájának a támogatására* szólít fel, megteremtődnek azok a lehetőségek, amelyek a

nagyobb intézmények létrehozását célozzák. Az egyetemeket a kultúrát leginkább rendszerező és kibocsátó intézményeknek tartják, ezért lassan egy olyan deziderátum, mint amilyen a kolozsvári magyar nyelvű egyetem kérdése, lassan ez is beleférhetne a demokratikus diskurzusba, amelyben sem Romániában, sem Európában eddig meg nem jelenhetett.

Ezt a demokratikus hiányt – J. S. Mill sugalmazása volt ez – alkalmasint olyan pártsemleges intézményekkel és rendszerekkel lehetne kitölteni, amelyek kívül esnek a hatalmi szférán. Ezek persze leginkább a kulturális intézmények lehetnének, akkoriban azonban nem nagyon voltak adottak a teoretikus feltételei annak, hogy miként lehet az egész kultúrát depolitizálni, kivonni a hatalmi diskurzusból.

„Ama kifogások, melyeket az állami oktatás ellen – ésszerűen – fel lehet hozni, az oktatás állami kikényszerítésére nem, csak közvetlen állami irányítására alkalmazhatók, ami teljesen más dolog. Éppannyira helytelenítem, mint bárki más, hogy a nép oktatásának egésze vagy valamely része az állam kezében legyen. Mindabból, amit a jellem egyediségének a véleménykülönbségnek és az életvitelek különbözőségének fontosságáról mondtunk, óhatatlanul következik az oktatás sokféleségének fontossága is. Az általános állami oktatás az emberek egyformává alakításának eszköze, s minthogy a mintát, amelybe bepréselik őket, a kormányzat uralkodó hatalmának tetszése formálja – akár egyetlen fejedelem, akár egy nemzedék többsége testesíti meg ezt –, a minta, hatásosságának és sikerességének arányában, zsarnokságba hajtja a lelket, majd a dolog természetes tendenciája folytán a testet is. Államilag létrehozott és ellenőrzött oktatás – ha egyáltalán létezik – csak sok más, egymással versengő kísérlet egyikeként létezhet, hogy példát adjon egy bizonyos színvonalra s a többi ennek elérésére ösztönözze. A kormányzat csak akkor veheti magára az iskolák és az egyetemek ügyét – két rossz közül a kisebbet választva –, ha a társadalom általában olyan elmaradott, hogy nem tudna vagy nem akarna magának megfelelő oktatási intézményeket biztosítani, ha az állam nem hozná azokat létre – ahogy részvénytársaságokat is alapíthat, ha az országban nem létezik olyan magánvállalkozás, amely alkalmas lenne az ipar megteremtésére. Általában azonban, ha az országban kellő számú olyan személy van, aki alkalmas rá, hogy állami felügyelet alatt oktasson, akkor ugyanezek az emberek arra is képesek és hajlandók lennének, hogy éppolyan jól oktassanak önkéntes alapon, ha biztosított

a díjazásuk, amire a tankötelezettséget előíró törvény azzal az általános támogatással együtt, melyet azok kapnának, akik az oktatás költségeit nem tudják fedezni, módot adna.”¹

John Stuart Mill eme ritkábban idézett elképzelései a klasszikus liberalizmus egyik igen megszívlelendő elvét fogalmazzák meg, nevezetesen azt, hogy egyenesen kívánatos az oktatási intézmények sokfélesége egy társadalomban. A kormányzatnak minimális aktornak kell lennie, és inkább felügyelői meg összerendezői feladatai vannak, minthogy az egész áttekintésére ő képes. Természetesen kérdéses az, hogy ezek a klasszikus elképzelések milyen érvénnyel terjeszthetők ki az etnikai viszonylatokra is?

A skót filozófus nagyon is pontosan előképezte a posztmodern Európa multikulturalizmusának problémarendszerét. Mielőtt azonban megjelenítenénk ezt a problémát, le kell szögeznünk azt, hogy az egyénre hivatkozni korántsem csak doktrinér liberalizmus. Gazdasági szempontból az egyén mindig egy adófizető állampolgárt jelent. És az állami gazdaság szempontjából mindig ebben kell gondolkozni, minden egyéb – csoport – entitás megjelenítése: másodlagos, költségvetési kérdés, szorzók kérdése, gond. Másodsorban, minden államigazgatás elemi érdeke, hogy mindig csökkentse az entitások számát, ez elemi reflexe. Másrészt, a demokrácia egyéneket csak a végső absztrakcióban jelent, a működő demokrácia csoportok működésében, csoportok megjelenésében áll. Az európai demokráciák egyik legjelentősebb elméletírója Norberto Bobbio figyelmeztet arra, hogy a demokrácia elsődleges értelme az anonim választók valósága, mely anonimátusból a választó csak a választás aktusában lép ki, a másodlagos értelme viszont az, hogy ez is egy nagy közösség, amely kis közösségekből áll. És ez valóságosabb mindennapi realitás, szemben az absztrakt anonimátussal. Az egyesülési jog tulajdonképpen a demokrácia alapjaiban hoz létre hatalmi képződményeket, amelyekhez a maga során a demokratikus közhatalomnak viszonyulnia kell – mindez tehát úgy értelmezi a demokráciát, mint egy nagy társulást, a társulások társulását. A demokráciának ezt az eredeti értelmét igen korán felismerték Európában (Cattaneo, Mastellone, Pierre Leroux) a *színét* azonban nem. Az olasz filozófus ebben látja a modern demokrácia politikai értelmét és fejlődési lehetőségeit: „...a társulások sokasága és változatossága – amelyekkel csak egy liberális államberendezkedés ért egyet és hagyja azokat prosperálni -, egyfelől a demokratikus szellemi kultúra, a demokrácia túléléséhez és fejlődéséhez nélkülözhetetlenül szükséges állampolgári nevelés feltételrendszerét, másfelől a demokratikus kormányzat legitimitási alapját jelentik. (!) Más szavakkal, a civil társadalmat jelentik, amely a demokratikus politikai rendszer alapjainál áll,

¹ John Stuart Mill: *A szabadságról*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 22o.

és alulról táplálja azt, helyet biztosítván mindannak, amit manapság pluralista vagy poliarchikus társadalomnak nevezünk, és amelyben a valóságos demokrácia majd megszületik.”²

Ezeknek a társulásoknak (amelyekbe azért nehezen férnek bele a történelmi közösségek, valljuk be) természetesen érdekeik vannak, érdekeik születnek és természetesen ellentétes érdekeik is születhetnek. Ezeknek a megjelenítése, vagy az ezekről való diskurzus sajátos társadalmi intézményeket igényel, nem elégséges ehhez a politikai egyeztetés és konszenzus az alkotmányos és törvényes alapokon. Ugyanis a társadalomban mentalitások vannak, és egy uralkodó mentalitás van, amelynek hatálya könyörtelen. Ilyen például az etnikai többség mentalitása, amelynek a megváltoztatása generációs periódusokban valósulhat csak meg. Nincs olyan politikai döntés, amely megkerülhetné ezt a szinte *természeti erőt*.

Nyelvi-etnikai hovatartozásukkal (akár negatív is) az emberek inkább szembe tudnak nézni, mint a kisebbségi státusból származó identitás- és szabadságproblémáikkal. Ennek is megvan a maga fenomenológiája, amelybe etikai és pszichológiai megfontolások mindenképpen belekerülnek. Egy nagyobb nyelvi-etnikai csoporthoz tartozni sokkal inkább velünk-születettségi és természeti kérdés és másfajta szabályozók működnek benne (kisebb a veszélyeztetettségi együttható és annak tudata) a kisebbséghez tartozni pedig sokkal inkább történelmi-politikai és folyamatos társadalmi következményekkel járó kérdés, és azért is másfajta szabályozók működnek benne. (Egyáltalán nem természetes kérdése az a kisebbségi családoknak, hogy milyen iskolába adjam a gyerekeimet, van-e olyan iskola, hogyan fog érvényesülni az a gyerek és így tovább. Természetes az, ahogy a többségi szülő beadja a többség iskolájába a többség nyelvét beszélő gyereket és kész. Természetes, mert gyakorlati és egyszerű.)

Ha az államot vezető politikai-hatalmi elit nem érti meg, nem akarja elfogadni, hogy a lojális kisebbség önrendelkezési törekvései teljesen más tartalmúak, mint a nagy közösségek (népek, nemzetek) hasonló törekvései, akkor állandó konfliktust kreál állam és kisebbség(ek), többségi nemzet és nemzetiségek között. A kisebbség önrendelkezése ugyanis mindig restriktív, csak arra irányul, hogy az őt illető – elsősorban nyelvi-kulturális, vallási, önszerveződési kérdésekben maga dönthessen, az ezeknek a szükségleteinek a biztosításához szükséges anyagi, szervezési és információs feltételek biztosítását kéri, valamint azt a jogosítványt, hogy ezek felhasználásáról maga dönthessen. Ez az autonómia értelme és tartalma, nem azok a formák amelyekről a politikai vita elsősorban folyik. Az autonómia

² Norberto Bobbio: *Due secoli di democrazia europea*. Università di Perugia, 1986/87.1o.

mindannak a biztosítása, amivel egy kisebbségi közösség nem rendelkezik. Ez végül is nem hatalommegosztási kérdés – mivel a leadott jogosítványok nem terjednek ki az állami élet nagy összefüggéseire – pénzügy, külügy, hadügy, jogszolgáltatás – viszont az állampolgári lojalitás révén igencsak hatalmasabb lehetne az állam, legalábbis Bibó István így gondolta el a dolgot. A kisebbségi autonómia nem egyebet jelent, mint a személyes és intézményi szükségleteknek egy saját anyagi és információs erőforrás-rendszeren belüli biztosítását, melyen belül a rendelkezési jog az övé. A szó modern értelmében demokratikus államnak ilyen értelemben egyenlőtlenül kell elosztania, ami nem mást jelent, mint hogy a kisebbségi közösségnek nem csak állampolgári jogon kell kapnia. Ha ezt diszkriminációnak nevezzük, akkor mindig vitába keveredünk az emberi jogok ortodox képviselőinek azon álláspontjával, mely szerint az emberi jogok szerves összefüggése az egyenlőség eszméjével kizár minden másodlagos megfontolást – azaz az egyenlőség egyenlőtlenítés általi biztosítását. (Tekintélyes emberjogi szakértők azonban nem.) Az államnak tehát folyamatosan és egyenlőtlenül kellene újraelosztania a kisebbség felé, hogy önmagát ne a többség oldalán és a többség-kisebbség konfliktusrendszeren belül definiálja, aminek a következménye az lenne, hogy stabilitást, nem pedig konfliktust teremt. Végeredményben a nyelvi-kulturális funkciók sem gyakorolhatók anyagi és erőforrások, kapcsolati és információs források nélkül. Az az érv, hogy a redistribúció során a közösséget törvényesen illeti meg egy bizonyos kvantum a közösséget alkotó adóalanyok adózó állampolgárainak adóiból, amilyen tetszetős, éppoly alkalmazhatatlan államigazgatási szempontból, hiszen az tradicionálisan egy költségvetési szerkezet szinte megváltoztathatatlan sémái és az állami prioritások szerint oszt el és első sorban az állampolgárok felé. Hogy a kisebbségi közösségek valóban beleszólhassanak a redistribúcióba, ehhez valóban arra lenne szükség, hogy állami elismerést kapjon politikai szubjektivitásuk, illetve közjogi alanyiságuk. A kifejezés keményebb értelmében ezt jelenti a kisebbségi jogok problémája, azt jelenti, hogy az alkotmánynak nem egy szubjektuma van, hanem több (a nép, vagy a különbözőképpen definiált többségi nemzet nem azonos, a népbe beletartozhatnak az úgynevezett államalkotó nemzetiségek, az őshonosak).

Akármilyen oktatási vagy kulturális kérdés³, a jogi szabályozók felől, végül is a kollektív jogoknak, a csoportjogoknak a problémarendszerébe (definíciójába, levezethetőségébe) ütközik⁴. Ezért ezek a kérdések soha nem lokális kérdések. Ha a kisebbségi felvetést a sajátosan természetjogi dimenzióban gondoljuk végig, akkor a

³ A romániai magyarsok kulturális valóságát leíró hosszabb tanulmányom: Egyed Péter: *A romániai magyar nemzetiség kulturális jelene*. In: *A jelenlétről*. Komp-Press, Kolozsvár, 1997. 201-253.

⁴ A kérdéskört illető hosszabb tanulmányom: Egyed Péter: *Emberi jogok és kisebbségi jogok* In: *Szabadság és szubjektivitás*. Komp-Press, Kolozsvár, 23, 209.

következő megfontolásokkal találkozunk: ha van természettől valóság, velünk születettség vagy beleszületettség, az mégiscsak az, hogy éppen úgy, ahogy embernek születünk – bár szerintem emberek inkább leszünk, és lehet, hogy nem mindenki lesz az – éppen úgy egy közösség tagjának is születünk, családi, nyelvi, etnikai közösség anonim tagjának, ha akarjuk, ha nem. (A farkas sem képzelhető el a család és a falka nélkül.) Az emberi jogok individuális felfogása a liberális szabadságelmélet egyik lehetséges absztrakciós felfogása. A demokratikus politikai individualitás persze kizárja a másik minőséget, mert technikailag erre az individualításra épül. Egy közösségbe születni diszpozicionális kérdés, mert akarunk csak követi ezt az adottságunkat, de akarunk később mégis csak valamilyen választási aktusban nyilvánít meg bennünket egy lehetséges közösséggel kapcsolatban. Hogy akarok-e vagy nem egy közösség tagja lenni, az nagyon sok mindent jelent: lelkiismereti és akaratú kérdés, de cselekvési-tevékenységi kérdés is, és végül egy bizonytalan jogi-politikai identitás vállalásának a kérdése, már ami szeretett kelet-európai régiókat illeti. Azt is akarhatjuk, hogy ne legyünk egy adott etnikai-nemzeti kisebbség tagja, ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy másik közösséget – az asszimilációt választjuk. Egy közösség tagjaként a minimális szimbolikus szférában is definiálhatom magam, de a közösséghez tartozást végül is valóban az határozza meg, hogy gyakorlatilag benne vagyunk, a vallásgyakorlás és egyházközségi tagság mintájára, illetve annak valamilyen fokozati erejével. Azt kell mondanunk, hogy a lelkiismereti választás ezt a köteleket valóban a valláshoz közelíti, s ez akkor is így van, ha a választás nem az öntudatos egyén aktusa, hanem talán nála még jobban meg is valósítja a hagyomány, illetve a hagyományba-születettség. (És ezek miatt soha nem mosolyoghatjuk meg azokat a kisközösségeket, amelyek etnikai-nemzeti hovatartozásukat – különösen ha távol vannak reális közösségeiktől – vallásként élik meg, ennek külső jelrendszerét egyáltalán nem szabad sámánista hókuszpókusként megítélni.)

Ebben az összefüggésben az etnikai és a nemzeti(ségi) hovatartozás természetes és velünk született, de a kisebbségi nem feltétlenül az: kisebbséginek lenni nem feltétlenül természetellenes, de nem is feltétlenül természetes dolog, és itt van a probléma veleje. Makkai püspökünk annak idején a híres vitában azt az álláspontot képviselte, hogy a kisebbségi lét inkompatibilis az emberi méltósággal, László Dezső pedig a vele ellentétes állásponton azt, hogy a kisebbségi lét az emberi méltóság próbája. Sajnos, a gyakorlati állapot e kettő között van és a mindennapok szimbolikus agressziójának praktikus elviselhetőségi problémájává változik, pszichológiai kérdéssé. Nem hiszem, hogy a kisebbségi létnek lehetne valamilyen filozófiája, hiszen nincs állandósága, a híres vice utal erre – és az előttünk járó két nemzedékkel meg is esett –, hogy négyszer is állampolgárságot változtattak, s lettek hol

kisebbségek, hol többségek, holott ki sem mozdultak falujukból, csak az államhatárt tologatták a fejük felett. Ilyen értelemben állítom, hogy kisebbségnek lenni mégsem úgy természetes hovatarozás, mint ahogy egy etnikumhoz vagy nemzetiséghez tartozik az ember. (Skolasztikus formájú filozófiai kérdésnek tûnik, de mégiscsak megfontolandó, hogy amikor emberi jogi kérdésekrõl beszélünk, mennyire használjuk, vagy milyen arányban keverjük az antropológiai és az etikai emberfogalmat, s hogy miért tekintjük ehhez képest az etnikai vagy nemzeti hovatarozást módusznak vagy attribútumnak, másodlagos minõségnek.)

Nyelvi-etnikai hovatarozásukkal (akár negatív is) az emberek inkább szembe tudnak nézni, mint a kisebbségi státusból származó identitás- és szabadságproblémáikkal. Ennek is megvan a maga fenomenológiája, amelybe etikai és pszichológiai megfontolások mindenképpen belekerülnek. Egy nagyobb nyelvi-etnikai csoporthoz tartozni sokkal inkább velünk-születettségi és természeti kérdés és másfajta szabályozók mûködnek benne (kisebb a veszélyeztetettségi együttható és annak tudata) a kisebbséghez tartozni pedig sokkal inkább történelmi-politikai és folyamatos társadalmi következményekkel járó kérdés, és azért is másfajta szabályozók definiálják. (Egyáltalán nem természetes kérdése az a kisebbségi családoknak, hogy milyen iskolába adjam a gyerekemet, van-e olyan iskola, hogyan fog érvényesülni az a gyerek és így tovább. Természetes az, ahogy a többségi szülõ beadja a többség iskolájába a többség nyelvét beszélõ gyereket és kész. Természetes, mert gyakorlati és egyszerű.)

Ha az államot vezetõ politikai-hatalmi elit nem érti meg, nem akarja elfogadni, hogy a lojális kisebbség önrendelkezési törekvései teljesen más tartalmúak, mint a nagy közösségek (népek, nemzetek) hasonló törekvései, akkor állandó konfliktust kreál állam és kisebbség(ek), többségi nemzet és nemzetiségek között. A kisebbség önrendelkezése ugyanis mindig restriktív, csak arra irányul, hogy az õt illetõ – elsõsorban nyelvi-kulturális, vallási, önszervezési kérdésekben maga dönthessen, az ezeknek a szükségleteinek a biztosításához szükséges anyagi, szervezési és információs feltételek biztosítását kéri, valamint azt a jogosítványt, hogy ezek felhasználásáról maga dönthessen. Ez az autonómia értelme és tartalma, nem azok a formák amelyekrõl a politikai vita elsõsorban folyik. Az autonómia mindannak a biztosítása, amivel egy kisebbségi közösség nem rendelkezik. Ez végül is nem hatalommegosztási kérdés – mivel a leadott jogosítványok nem terjednek ki az állami élet nagy összefüggéseire – pénzügy, külügy, hadügy, jogszolgáltatás – viszont az állampolgári lojalitás révén igencsak hatalmasabb lehetne az állam, legalábbis Bibó István így gondolta el a dolgot. A kisebbségi autonómia nem egyebet jelent, mint a személyes és intézményi szükségleteknek egy saját anyagi és információs erõforrás-rendszeren belüli biztosítását,

melyen belül a rendelkezési jog az övé. A szó modern értelmében demokratikus államnak ilyen értelemben egyenlőtlenül kell elosztania, ami nem mást jelent, mint hogy a kisebbségi közösségnek nem csak állampolgári jogon kell kapnia. Ha ezt diszkriminációnak nevezzük, akkor mindig vitába keveredünk az emberi jogok ortodox képviselőinek azon álláspontjával, mely szerint az emberi jogok szerves összefüggése az egyenlőség eszméjével kizár minden másodlagos megfontolást – azaz az egyenlőség egyenlőtlenesség általi biztosítását. (Tekintélyes emberjogi szakértők azonban nem.⁵) Az államnak tehát folyamatosan és egyenlőtlenül kellene újraelosztania a kisebbség felé, hogy önmagát ne a többség oldalán és a többség-kisebbség konfliktusrendszeren belül definiálja, aminek a következménye az lenne, hogy stabilitást, nem pedig konfliktust teremt. Végeredményben a nyelvi-kulturális funkciók sem gyakorolhatók anyagi és erőforrások, kapcsolati és információs források nélkül. Az az érv, hogy a redistribúció során a közösséget törvényesen illeti meg egy bizonyos kvantum a közösséget alkotó adóalanyok adózó állampolgárainak adóiból, amilyen tetszetős, éppoly alkalmazhatatlan államigazgatási szempontból, hiszen az tradicionálisan egy költségvetési szerkezet szinte megváltoztathatatlan sémái és az állami prioritások szerint oszt el és elsősorban az állampolgárok felé. Hogy a kisebbségi közösségek valóban beleszólhassanak a re-distribúcióba, ehhez valóban arra lenne szükség, hogy állami elismerést kapjon politikai szubjektivitásuk, illetve közjogi alanyiságuk. A kifejezés keményebb értelmében ezt jelenti a kisebbségi jogok problémája, azt jelenti, hogy az alkotmánynak nem egy szubjektuma van (a nép, vagy a különbözőképpen definiált többségi nemzet).⁶)

⁵ Így Peter van Dijk, a jeles hágai bíró a következőképpen fogalmazott: Mindannyian tudjuk, hogy a tárgykör nemzetközi jogszolgáltatásának és doktrínájának megfelelően, az egyenlőség elve nem vonatkozik csupán a formális, hanem a szubsztanciális egyenlőségre is. Ez nem csupán azt jelenti, hogy azok az egyenlő személyek, akik hasonló helyzetben vannak, egyenlő bánásmódban kell részesüljenek, hanem azt is, hogy amilyen mértékben az állapotuk és a helyzetük eltér, olyan mértékben kell egyenlő módon kezelni őket; egy ilyen egyenlőtlen bánásmód éppen egy olyan méltányos eredmény visszaállítását szolgálja, mely figyelembe veszi a helyzet- és állapotbeli különbségeket. *A különböző nemzeti kisebbségi törvénytervezetek értékelése a témakörre vonatkozó nemzetközi megfelelés szempontjából*. Magyar Kisebbség, III. évf. 1997.1-2. (7-8) szám. 256.

⁶ . Így amikor a magyart, mint a legnagyobb romániai magyar nemzetiséget képviselői az alkotmány kollektív szubjektumaként akarták elfogadtatni, társnemzeti népcsoportként, még a legjobb román elemzők sem értették, hogy miről van szó – egyszerűen kinevették a dolgot, lehetetlen román nyelvi megmódozása alapján („co-popor”, „co-naþiune”). Így aztán a különböző kisebbségi törvénytervezetek alkotói rendre visszatértek a bevett terminológiához (nemzeti-etnikai kisebbségek). Ezeknek a tervezeteknek a többsége, ideértve a nemzetközi szakértői véleményezéseket is, megtalálhatóak a Magyar Kisebbség III Évf. 1997. 1-2. (7-8.) számában. Itt jegyezzük meg azt, hogy e tervezetek közül éppen a Romániai Magyar Demokrata Szövetségé találtott a legkönnyebbnek, éppen felemás álláspontja miatt. Amint a tervezetet véleményező Gabriel Andreescu, Valentin Stan és Renate Weber megfogalmazta: „A kisebbségekhez tartozó személyek jogai és szabadságjogai nem lehetnek egy időben közösségi belpolitikai és emberi (szabadság)jogok. 180. Mások, mint J. E. Kuipers, azt hangsúlyozták, hogy ez a törvénytervezet túl politikus, programatikus és általános, nem a meglevő szabályozók tényéből indul ki. A helyes út az lett volna, ha a nemzetközi jogi szabályozók érvényesítésének keresnek jogi realitást a román törvénykezésben.

A liberális democráciák kultúrájában felnőtt nemzetközi jogászok zsigerileg irtóznak a kollektív jogok problematikájától. Ezzel egyáltalán nem akarom azt mondani, hogy adott helyzetekben és hiposztazációkban ne ismernék el azokat, és ne lennének képesek a kérdést kezelni. Ez teljesen érthető, ha tekintetbe vesszük a liberalizmus klasszikusainak a félelmét az egyéniséget veszélyeztető tényekről, ami e hagyomány középponti ténye.

A már idézett szerzőink közül Jack Donnelly azon az állásponton van, hogy minden emberi jog kollektív jog, amennyiben az egyéni jogokról beszélni *in abstracto* értelmetlenség. Azokat mindig a társadalomban gyakorolják. A kollektivitás itt tehát a társadalom, ennyiben azért Jack Donnelly megkerüli a közösségek sajátosságainak, a sajátosságaik által definiált közösségeknek a problémáját. J. Herman Burgers azt javasolja, hogy a kollektív jogok kifejezést azon esetekre érvényesítsük, amelyekben egy kollektív entitás valóban a szóban forgó jog alanya lehet. A legismertebb eset az önrendelkezésé, amelynek az alanyai a népek. Burgers másik példája a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek ama joga, hogy csoportként ne lehessen elpusztítani őket, és amelyet a Genocídium elleni Konvenció véd. (Ismerjük el, hogy elég morbid példa.) Viszont a szerző nyomban hozzáteszi: semmi okát nem látja annak, hogy ilyesfajta kollektív jogokat ne lehetne emberi jogokként elismerni. Azonban restrikciónálni kell azt a lehetőséget, hogy a kollektivitásra vonatkozó jogi képzeteket a nagy kollektívumok tényéből, működéséből vonjuk el. „Végeredményben el kell ismernünk, mégis, hogy az emberi jogok eszméje dinamikus konceptus, amelyik tovább fejlődik. Az eszme középponti értelme az emberi lény méltó életéhez szükséges nélkülözhetetlen feltételekre utal. Ezek a feltételek olyan érdekeket is tartalmazhatnak, amelyek emberi közösségekhez tartoznak.”⁷ Douglas Sanders (a vancouveri egyetem jogászprofesszora) főleg a kanadai tapasztalatból indult ki. (A kérdés itt az volt: vajon a nyelvi-kulturális túlélés kérdése – a kanadai franciák és bennszülött őslakosok esetében –milyen fajta kollektív jogokat instituál, s mi ezeknek a tartalma. Québec hajsál híján kivált Kanadából.) Szerinte a csoportjogok egyszerű szummája az egyéni jogoknak, amelyek a képviselőben mutatkoznak meg. A kollektív jogok kérdése bonyolultabb, ugyanis elsősorban a közösség definíciójára van szükségünk. „Kollektívumok-nak azokat a közösségeket nevezhetjük, amelyeknek a céljai transzcendálják a tagjait érő diszkrimináció megszűnését, mert tagjait nemcsak a külső diszkrimináció, hanem egy belső kohézió is egyesíti.”⁸ A kisebbségi kultúrák fennmaradása instituálja a kollektív jogokat, de csak ha egy adott kormányzat politikailag is megfogalmazza ezt a jogi-politikai kérdést, egyébként a „nem hivatalos” állampolitika az asszimiláció.

⁷ J.Herman Burgers: I.m. 46.

⁸ Douglas Sanders: *Collective Rights*. Human Rights Quarterly, 13 (1991) 368.

Az Európában alakuló multikulturális problémarendszerben a kulturális politika gyakran áll az etnikumközi konfliktusok központjában. A művelődésnek, nevelésnek allokatív és szocializáló funkciói vannak, amelyek az etnikai csoportok státusát és beállítását döntő módon meghatározzák. Theodor Hanf figyelmeztet arra is, hogy a kulturális kiváltságokat az emberek ugyanolyan elkeseredetten védik, mint ahogyan a kulturális diszkrimináció ellen harcolnak. Álláspontja szerint az iskolai és egyetemi teljesítmények az emberek túlnyomó többségének esetében inkább saját mint idegen nyelven érhetők el. Továbbra is figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a nyelvi kérdés erőteljes érzelmi töltéssel is bír. „A nyelv sok társadalomban – és az erdélyi magyar kétségkívül ilyen – a kulturális önazonosság szubsztrátuma, ahogy a másokban a vallás az. A saját nyelv használatának és a saját vallás iskolarendszeren belüli, zavartalan és magától értetődő gyakorlatának lehetőségét sok nyelvi és vallási közösségben igen nagyra értékelik. Ezzel szemben, ha egy nyelvet vagy egy vallást egy oktatási rendszeren belül kevésbé tisztelnek, az illetőkben mélységes ellenérzést vált ki. A nyelvileg, illetve vallásilag önálló csoportokban autonóm kulturális intézményeknek kétségtelenül könnyebb egy jelképes depriváció érzését csökkenteni, mint egy bizonyos csoport által uralt rendszerekben.”⁹

Vannak persze ezzel homlokegyenest ellenkező vélemények is. A Heidegger-tanítvány nagy német historikus és filozófus Ernst Nolte egyenesen a következőket írta: „A nemzeti egység alapjául szolgáló homogenitásról lemondani egy multikulturális társadalom építése érdekében azt jelenti, hogy lehetséges, hatalmas konfliktusok tűzfészkeit hozzuk létre. Aki ezt akarja, az egyszerűen bolond.”¹⁰ Vélekedését azonban egyszerűen meghaladta az idő: ma a legnagyobb európai nemzetállamok is szembe kell hogy nézzenek a multikulturális kihívással.

Ez persze újra napirendre tűzi a kulturális jogok kérdését. Napirenden tartja Romániában is a magyar nyelvű állami egyetem kérdését¹¹ – mint egy példáját a történelmileg vett demokratikus deficitnek. Elemzésünk megmutatta, hogy még ha sikerül is az államközi megegyezésekben, oktatási törvényben, kulturális jogszabályokban érvényesíteni a jogigényt, az uralkodó elit nem képviselhet egy olyan opciót, amely a többségi mentalitással áll szemben, és amelynek megfelelően a többségi akarat elsődleges a kisebbséggel szemben. A mentalitás, amelyet még ma is fenntart a történelem tankönyvek dramaturgiája, erősebbnek bizonyul a multietnikus opciónál, az európai demokratikus identitásnál.

⁹ Theodor Hanf: *Staat und Nation in multiethnischen Gesellschaften*. Passagen Verlag, Wien, 1991.147.

¹⁰ Ernst Nolte. *È colpa del senso di colpa*. L'Espresso, 13. sett. 1992.13.

¹¹ A jobb érthetőség kedvéért *Függelék*ként közlöm a történetiségbe ágyazott opciókat is megjelenítő opciókat.

**Die ungarischsprachige Universität in Klausenburg –
Grundfragen der Bildung und der Existenz**

Wenn wir über die Probleme der Bildung und des Unterrichts sprechen, ist es zweckmäßig von der Analyse der sprachlichen Situation auszugehen.

Wir müssen überblicken, was uns von diesem Gesichtspunkt aus die einst so reiche sprachliche Landkarte Siebenbürgens zeigt.

Falls wir nach den Ursachen dieses geschichtlichen Prozesses forschen, können wir folgern, daß die politischen und intellektuellen Leiter der Rumäniendeutschen damals die Aufgaben, die aus der Minderheitenrolle und dem Minderheitenschicksal entstanden nicht erkannt haben, sie haben also die Rolle selbst nicht erkannt; – für die deutschsprachigen Bürger einer deutschsprachigen Monarchie und eines solchen Imperiums kann dies natürlich etwas Unfaßbares sein. Diese Minderheitenrolle schließt die vollständige Identifikation mit dem Regime aus – die charakteristische Wahl der rumänisch-deutschen Leiter.

Der andere historische Irrtum war später die Annahme der sogenannten großdeutschen Ideologie, und die folgende Vergeltung war fürchterlich: Deportation ganzer Dörfer, einerseits von der Sowjetarmee, andererseits von dem kommunistischen Regime Rumäniens.

Erschütternde Beschreibung dieses Prozesses ist der wunderbare Roman Adolf Meschendörfers „Die Stadt im Osten“. Schlußendlich hat die Politik Nicolae Ceausescu's zu Totalitarismus geführt, daß, wie es bekannt ist – die Rumäniendeutschen für 30 000 DM pro Kopf an die Bundesrepublik verkäuflich waren, die – was hätte sie anderes tun können etwa 150 000 Personen sehr artig gekauft hat. So stützte sie das kommunistische Regime Ceausescu's mit vier und halb Milliarden DM. Dies war eine historische Tragödie, die ich auch durchlebte, da die Dichter und Essayisten der fameusen Aktionsgruppe Banat der 70er und 80er meine Freunde waren. Unter ihnen möchte ich jetzt den Namen Peter Motzans erwähnen, der die letzten Anthologien und Literaturgeschichten – als Schwanengesang – geschrieben und herausgegeben hat. Der Schlüsselroman dieser Epoche ist Richard Wagners „Auswanderungsanfrage“.

Warum müssen wir diese Tatsache ins Gedächtnis rufen? Erstens weil wir die Veränderung der sprachlich-kulturellen Landkarte nicht nur Siebenbürgens, sondern auch Europas in Frage stellen sollten. Das sprachliche Zusammenleben hatte Tradition in Siebenbürgen: Zum

Beispiel haben die vermögenden ungarischen Familien ihre Kinder zu deutschem Wort gegeben, und das heißt natürlich eine andere Kultur und Zivilisation kennenzulernen. Denn im Kreis des städtischen Bürgertums schickt sich dies, und es war auch überall praktisch drei Sprachen /ungarisch, deutsch und rumänisch/ zu kennen. Das war einmal die sprachliche Kultur Siebenbürgens, die wahre Mehrsprachigkeit. /Über ihre – so wichtige – politische Konnotationen habe ich jetzt keinen Raum zu sprechen/.

Mehrsprachigkeit heute meint Bilinguität: In Siebenbürgen spricht praktisch jedermann rumänisch – auf irgendeinem Niveau, und weil rumänisch nicht nur die Sprache der Mehrheit, sondern an erster Stelle die Staatssprache ist, ist das gewiss eine unentbehrliche und rechte Kondition. Aber nicht das, daß die Staatspolitik die rumänische Sprache zum Mittel der Assimilation machte – 70 Jahre lang.

Einige Daten bezüglich der ungarischen Gemeinschaft:

Das Unterrichtsgesetz von 1948 erklärte alle konfessionellen Schulen zu staatlichen, und im Grunde dessen machte es alle Schulen und Klöster und auch das unterrichtszwäckliche kirchliche Eigentum zu Staatseigentum. So hat die römisch-katholische Diözese Siebenbürgens 182 Elementar- und 30 Gymnasien – darunter 10 Hauptgymnasien, 10 Gymnasien, 3 Handelsschulen, 2 Lehrerbildungsanstalten, 1 Kindergärtnerinnenbildungsanstalt, eine ökonomische Schule, 17 Erziehungsanstalten und 2 Waisenhäuser verloren.

Zur Erklärung dieser analytischen Daten möchte ich veranschaulichen, daß in Folge dieses Prozesses, das ganze strukturelle System des Intelligenz-Unterrichts in Siebenbürgen vernichtet wurde. Dieses System bildete sich durch die Jahrhunderte heraus und folgte immer treu den Änderungen des Anspruches und dem Erscheinen neuer Bedürfnisse.

Die Statistik zeigt im Gebiet Großrumäniens das folgende „Resultat“:

Insgesamt waren 468 römisch-katholische, 531 reformierte, 266 evangelische (Sachsen), 35 unitarische und 124 mosaische Schulen nationalisiert, also aufgerundet 1300 Unterrichtsanstalten. Hinter diesen Zahlen müssen wir aber auch die Grundtatsache erblicken: Dieser Schritt war entscheidend für die ungarische und sächsische Minderheit, aus mehreren Standpunkten: 1. die wirtschaftliche Grundlage der kulturellen Institutionen war vernichtet – zusammen mit den Eigentumsstrukturen; 2. es geschah eine historische Entrechtung; 3. der ganze sinnliche Habitus dieser Gemeinschaften wurde gewalttätig verändert.

Weil die Assimilation erstens eine sprachliche und kulturelle Assimilation ist, kämpfen alle rumänienungarischen politischen und kulturellen Organisationen – natürlich mit politischen und rechtlichen Mitteln – für eine durch oder mit Hilfe des rumänischen Staats erhaltene autonome ungarische Universität in Klausenburg. Es ist eine axiomatische Wahrheit, daß die Universität für die Rumänienungarn nicht nur eine wissenschaftlich-unterrichtende, sondern – an erster Stelle – eine Bildungstatsache ist, andernfalls verschwindet mit der Zeit auch ihre Hochkultur.

Was sind die Hauptargumente für diese Institution?

1. Geschichtliche Argumente: Mit Ausnahme der Universität in Grosswardein im humanistischen Zeitalter, war Klausenburg immer das kulturelle Zentrum Siebenbürgens, und diese Tatsache gründet natürlich auf eine geographische Realität. Der geniale Philosoph und Pädagoge Apáczai Csere János, Schöpfer der ungarischen wissenschaftlichen Sprache, hatte erstmals die Notwendigkeit erkannt in Klausenburg eine Hochschule aufzustellen. Die Begründung der Universität Franz Joseph im Jahre 1872 /deren 125sten Jahrestag wir jetzt feiern/ war schon ein Teil des regionalen Entwicklungsprojektes, und auch eine Anerkennung der ungarischen Bildungstradition in Siebenbürgen. Die Hauptrolle im Zustandebringen hatte der freisinnige Baron Eötvös József, der nach dem Ausgleich der Kultusminister der ersten verantwortlichen ungarischen Regierung war. Zwischen den 2 Weltkriegen existierte an der rumänischsprachigen Universität in Klausenburg ein Numerus Clausus, wo der sogenannte Numerus Valachicus gültig war. Zwischen 1940 und 1944 folgte ein kurzes Intermezzo in Hermannstadt, ehe die ungarischsprachige Universität in Klausenburg wiederhergestellt war. 1945 wurde mit der Verordnung des Königs Michael I. – neben der rumänischsprachigen Universität Victor Babes – die ungarischsprachige Universität Bolyai in Klausenburg wiedergegründet. Sie hatte dann drei Fakultäten, die medizinische, juristische und die philosophische.

Im Sinne der national-kommunistischen Ideologie, hat die kommunistische Leitung Rumäniens 1959 die Vereinigung der Universitäten Babes und Bolyai entschieden. Der Ausführende war Nicolae Ceausescu, der schon den Rang eines Generals innehatte. Es folgt die Verkleinerung des ungarischen Teils der Universität, deren Resultat das Verschwinden der ungarischsprachigen Fakultäten war. Am Ende der 80er Jahre existierte nur noch die filologische Fakultät, wo die Studenten in ihrer ungarischen Muttersprache lernen konnten. Die Aufnahme ungarischer Lehrer war verboten. Nach der Wende 1989, war der ungarischsprachige Unterricht in Form der sogenannten Gruppen wiederbewilligt, aber die

Organisation der Sektionen war eine aus dem juristischen Standpunkt unklare und nicht vollgebrauchte Vorstellung. Deren Ideologie ist der Multikulturalismus, diese von mehreren Seiten tadelhafte Ideologie. Es ist ohne Zweifel, daß Siebenbürgen – noch – eine multikulturelle Gesellschaft ist, aber die neue Deutung der aus den Vereinigten Staaten importierten Theorie des Multikulturalismus ist für unsere Realität unanwendbar.

Erstens, weil diese Theorie keine richtige Gleichheit zwischen den grundverschiedenen gesellschaftlichen Gruppen bestimmt. Zweitens, weil sie sich nicht über die Akzeptanz der Rechte in der heutigen europäischen Terminologie der juristisch sogenannten eingeborenen Nationalitäten begründet.

Die Hauptfrage ist: Was taugt der Multikulturalismus, wenn die einzelnen Kulturen nicht die Hauptwerte sind? Diese sollte man erhalten und entwickeln. Ohne diese elementare Sache können wir nicht von einer realen Vielfältigkeit sprechen. /Zum Beispiel: Wir können an der heutzutage multikulturellen Universität Babes-Bolyai in Klausenburg mit Mühe eine deutschsprachige Sektion für Philosophie aufrechterhalten, weil wir noch Studenten haben, aber keine muttersprachlich deutschen Lehrer.

2. Statistisch demographische Argumente:

Die Rumänienungarn vertreten eine Population, die numerisch zwischen Estland und Slowenien auf der kulturellen Karte Europas liegt. Daher folgt logisch die Vision einer Universität, wie sie in Tartu und Ljubljana ist, und in Klausenburg existiert.

In internationaler Beziehung haben wir die Beispiele Finnlands, Belgiens, Spaniens.

3. Argumente bezüglich der Hochunterrichtungs-Tradition.

4. Wenn wir die Vielfältigkeit /die reale/ als Wert anerkennen – und meiner Ansicht nach wäre das normal – dann sollten wir in Siebenbürgen auch über ein ungarischsprachiges Hochunterrichtungsnetz verfügen können. Zentrum dieses Netzes wäre natürlich die ungarischsprachige Universität in Kolozsvár.

5. Schließlich aus dem juristischen Standpunkt – und der ist vielleicht der wichtigste – die Universitäts-Frage für die Rumänienungarn ist ein Problem der Rechtstätigkeit.

Die Universität ist das Zentrum der kulturellen Identität /und auch ein wichtiges Symbol/, äußerste Analyse einer Existenzfrage der rumänienungarischen Gesellschaft. Wenn sie das in nächster Zukunft nicht realisieren kann, kommt ihre Kultur – die in diesem Jahrhundert trotz größter Schwierigkeiten sich erretten konnte und auf die sie verdienterweise stolz ist – rettungslos auf das Niveau der Folklore.

Prof. Dr. Egyed Péter
Universität „Babes-Bolyai“, Klausenburg

* Natürlich ist das kirchliche Eigentum – mit Ausnahme von orthodoxer /staatlicher Kirche/ – auch heutzutage Staatseigentum, die Restitutionsfrage ist mitten in den politisch juristischen Debatten.

** Die jiddische Sprache ist unwiederbringlich verschwunden, wie – in Folge des Holocausts und der darauf folgenden Immigration – auch die Gemeinschaft zu welcher sie gehört verschwunden ist. /Und die selben Dinge können wir auch über die in der Bildung der Rumänienungarn eine wichtige Rolle spielenden ungarischmuttersprachigen Juden mitteilen./ Die verschwindende Anwesenheit ist als ein gleicher Prozess beschreiblich:

Wenn man nach der Trianon-Volkszählung mit etwa 560 000 deutschmuttersprachigen Einwohnern rechnet /Sachsen und Schwaben/, nach dem Weltkrieg stürzte diese Einwohnerzahl auf 300 000 /ein demographischer Zusammenbruch/, sinkt die Anzahl der heute in Rumänien lebenden Deutschen letztenendes auf etwa 20 000 Einwohner.

In: *Demokráciaelmélet és demokratikus deficitek a globalizáció korában*. Szerk. Kiss Endre. Budapest 2007, A Friedrich Ebert Stiftung és a Német-Magyar Filozófiai Társaság kiadása, 108-121.